

НАРОДНИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

РЕЦЕНЗИЈА

Монографија „Манастир Светог Николе у Топлици. Археолошка истраживања“,
аутор др Емина Зечевић, музејски саветник Народног музеја у Београду

Рукопис монографије се састоји од 272 пагиниране стране основног текста, 31 стране библиографије и 204 илустративна прилога које сачињавају карте, фотографије, планови и табле са цртежима и фотографијама покретних налаза. Текст је издељен на девет главних поглавља, које садрже већи број мањих целина. У уводним разматрањима представљени су оквир и методологија рада примењена у анализи грађе. Следе поглавља у којима се приказује географски положај и историјат тла области Топлице у периоду од најранијих културних епоха до краја 19. века, а потом се наводе и расположиви историјски извори који се односе на манастир Светог Николе. У оквиру овог поглавља посебна пажња је посвећена тумачењу података из наведених извора која су довела до различитих мишљења о идентификацији и релативној хронологији две Немањине задужбине у Топлици, црква Свете Богородице и Светог Николе, као и о времену зидања спољне припрате с два звоника (куле) на цркви посвећеној Светом Николи, што је у уској вези са датовањем њених фази градњи. У следећем поглављу детаљно је описан историјат истраживања, а затим изведена и основна културна стратиграфија налазишта. Наредна поглавља посвећена су резултатима археолошких истраживања, односно тумачењу археолошке грађе. Најпре су у кратким освртима приказани културни хоризонти из периода који су претходили заснивању манастира (трагови живота у праисторијском периоду, касноантичка/ранохришћанска некропола и средњовековно насеље и гробови опредељени у раздобље 11-12. века). Следећа два поглавља посвећена су манастиру Светом Николе, од заснивања у 12. веку до његовог коначног напуштања крајем 17. века. У оквиру старије, средњовековне, фазе живота манастира, која обухвата период од изградње до првих деценија 15. века, када је манастир доживео прво страдање, представљени су и анализирани резултати археолошких истраживања цркве, поређењем са досадашњим сазнањима о њеној архитектури, а затим и објеката манастирског насеља (обзиђе и објекти уз њега, пирг, бунар). Потом се износе резултати истраживања

манастирског комплекса у периоду од фазе његове обнове почетком 15. века, у којој су саграђене и две велике репрезентативне зграде (палата и млађа трпезарија), уз обзиће на новој траси и друге објекте уз њега, до престанка живота у њему, крајем 17. века. Посебно поглавље је посвећено сахрањивању у цркви, односно у простору непосредно уз њене зидове, са тумачењима места и положаја гробова у сваком појединачном простору храма, те и гробова топличких архијереја и световних лица, али и целина и налаза који су нека досадашња тумачења занемарила. Обиман покретан археолошки материјал, разврстан по врстама (предмети од керамике, стакла, кости и рога, метала, камена, предмети култа и црквени мобилијар, камена архитектонска и надгробна пластика), типолошки и хронолошки опредељен где је то било могуће, чини садржај посебног поглавља. У завршним разматрањима обједињени су резултати анализа свих расположивих података изнетих у монографији, као и закључци у погледу главних истраживачких питања везаних за време изградње цркве и функционисање манастира кроз векове. Сва поглавља прати одговарајући научни апарат. Обимна библиографија и пратећи илустративан материјал показује сву комплексност грађе.

Монографија представља резултат вишегодишњег рада ауторке на прикупљању, идентификацији, анализи и тумачењу обимне, и готово у целини непознате археолошке грађе, откривене у систематским археолошким истраживањима комплекса манастира Светог Николе у Топлици, уз реконструкцију тока самих истраживања и документације о њима. Истовремено уложен је велики труд да се резултати анализе археолошких података прикажу и упореде са резултатима истраживања историчара, историчара архитектуре и историчара уметности, који су се бавили пре свега архитектуром цркве, као и тумачењима података из извора. Кроз анализу ове грађе ауторка је понудила одговоре на нека нерешена питања која се тичу изградње цркве, за коју је у науци опште прихваћено мишљење да представља једну од првих задужбина Стефана Немање, а потом и од 1219/20. године и седиште Топличке епископије у оквирима аутокефалне Српске цркве. Указала је на неколико археолошких података који наводе на преиспитавање датовања тј. изградње саме цркве од стране Стефана Немање – најпре на присуство скелетних остатака првобитно сахрањеног покојника у гробници I у јужном анексу, изједна изграђеном с црквом, за коју се верује да представља гробницу намењену ктитору, као и да новчић Манојла I Комнина, данас загубљен, не потиче из непоремећеног слоја „уз сам крај

темеља“ у североисточном углу, тј. „уз темељни ров“ северног зида наоса, што је узимано као кључни доказ за градњу цркве у Немањино време. Остатке два објекта у непосредном окружењу цркве, за које су још истраживачи претпоставили да представљају куће насеља – средњовековне Топлице из преднемањинског периода, ауторка је убицирала својим теренским истраживањима, и изнела претпоставку о постојању и једног броја гробова тог доба.

Из велике количине археолошке теренске документације, вођене с пуно недостатака, што је захтевало њену реконструкцију готово у целини, а пре свега из обимне, временом расуте, несистематизоване и лође документоване археолошке грађе, Е. Зечевић је детаљном и крајње исцрпном провером и анализом успела да са великом сигурношћу издвоји градитељске фазе у манастиру, као и на цркви (изградњу северног анекса и затварање простора међу кулама припрате изградњом зида и трема). Идентификовани су оскудни, али зато и посебно драгоцени, материјални остаци првобитног обзића и грађевина које су припадале монашком насељу Немањиног доба, који показују специфичност просторног плана, односно другачију форму старије византијске целине. Упркос изузетно малом броју историјских, као и изворних података који се односе на манастир, археолошки је доказано да је манастир страдао у великом пожару на самом крају 14. века, у првим продорима турских одреда на територију Србије, када је и већина српских манастира доживела похаре и страдања. Убрзо потом уследила је обнова у којој је изграђено ново манастирско обзиће, као и велика зграда на северу (палата) и грађевина југозападно од ње (трпезарија), којима је практично негиран пређашњи план, што није забележено у комплексима других српских манастира. Време изградње манастирског пирга остало је и даље отворено, али без доказа да није сазидан у време када и првобитно обзиће и други објекти манастирског насеља, док је његово функционисање опредељено до средине 15. века.

Археолошка истраживања нису јасно показала какве је последице по манастир имало коначно освајање ове области од стране Турака. Указано је на археолошки материјал који сведочи о његовом осиромашењу, те и привременом напуштању током друге половине 15. века, али и о стабилизацији прилика и поновном успостављању нормалног функционисања монашке заједнице током 16. века. Последња обнова се доводи у везу са оживљеном градитељском активношћу након обнове Пећке патријаршије 1557.

године, и читава се кроз мање интервенције на цркви и обзиђу, али и палати са околним зградама. Престанак живота живота у манастиру је опредељен у крај 17. века и повезан са догађајима који су проузроковали масовно иселавање српског живља у великој сеоби под патријархом Арсенијем Чарнојевићем. Сва потоња дешавања оставила су последице у погледу стања и очуваности објеката, док су манастирска порта и црква наставиле да се користе као мирско гробље и црква, до модерног доба.

Поједини закључци истраживача овог комплекса су радом на анализи грађе, коју је крајње исцрпно спровела ауторка, потврђени, неки су измењени и исправљени, а има и питања која су остала отворена за даља проучавања. У целини посматрано, уложен је огроман напор да се на једном месту сакупи и анализира раније несистематизована документација, као и да се детаљно обради сачуван археолошки материјал, до сада готово у целини непознат чак и уско стручној јавности. Направљена је добра основа за нека будућа истраживања на проблематици која обухвата и теме из области историје архитектуре и уметности (живопис..). Изузетно је важно, како је сама ауторка више пута нагласила, да археолошка грађа о манастиру Светог Николе није овом студијом исцрпљена, будући да је у плану израда друге књиге на тему гробља и сахрањивања у комплексу.

Монографија представља оригиналну научну студију о једној Немањиној задужбини и средњовековном манастиру уопште, засновану на комплетној и студиозној анализи археолошке грађе као примарног извора података. Посебно је важно истаћи да су сличне археолошке монографије малобројне у српској археологији, као и да у методолошком смислу представља модел према коме би се грађа са других локалитета ове врсте могла обрадити. Имајући све наведено у виду, топло препоручујем штампано издање рукописа „Манастир Светог Николе у Топлици. Археолошка истраживања“, др Емине Зечевић.

У Београду, 15. 06. 2020. године

др Марина Михаљевић, доцент
Државни универзитет у Новом Пазару